

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ УКРАЇНА ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ МОВНОПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ЯРА СЛАВУТИЧА

Розглянуто актуальні питання когнітивних досліджень мовної картини світу та проаналізовано семантичні зв'язки мовних одиниць мікрополя простору, що входять у структуру концепту *Україна* поезії Яра Славутича.

Ключові слова: мовна картина світу, лексико-семантичне поле, художній простір, лексична одиниця, лексема.

Polyakova T. Lexico-semantic field of Ukraine as the means of reflecting the language-poetical image of the world by Yar Slavutyuch. Actual problems of the cognitive investigation of the LPW (language picture of the world) are considered in the article. Semantic connections of the language units of the space micro field, which constitutes the Ukraine-concept in the poetry of Yar Slavutyuch are analyzed there as well.

Key words: language picture of the world, lexico-semantic field, concept, the space micro field, image.

Одним з актуальних напрямів сучасного мовознавства є дослідження мовної картини світу (МКС) письменника – системи взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, – який відтворюється за допомогою лексико-семантичного поля.

Мовотворчість Яра Славутича розглядається у дослідженнях сучасних мовознавців та літературознавців. Зокрема, Б. Чопик у статті „Неологізми Яра Славутича” аналізує оказіональну лексику поета [7, 89], Я. Савка зосереджує свою увагу на гетьманській ідеї у творчості Яра Славутича [7, 67], О. Буйняк написав статтю „Морська тематика у творчості Яра Славутича” [7, 116], Л. Мурович – „Санскритська символіка в *Мудрощах мандрів* Яра Славутича” [7, 126], А. Власенко-Бойцун висвітлила місцеві назви в поезії Яра Славутича [7, 105]. Також багато праць, присвячених творчості видатного письменника, публіциста, науковця, бачимо у науковому доробку Л. Лисиченко, В. Чабаненка, В. Жили та багатьох інших відомих науковців. Написано ряд рецензій щодо аналізу збірок поезій Яра Славутича.

Найґрунтовнішою працею, у якій висвітлюються основні моменти творчого шляху поета, є „Мовний портрет Яра Славутича” Надії Сологуб. У книжці мовознавця, авторки монографії „Мовний світ Олеся Гончара”, досліджується поетичне слово Яра Славутича. Основою цього ориґінального пошуку є текстовий аналіз, у якому авторка використовує текстовий розгляд лексико-семантичного поля. Акцентується увага на емоційно-філологічному сприйманні лексичної семантики, а також – пізнавальні загальнокультурні моменти. На думку доктора Світлани Єрмоленко, професора, завідувача відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України, книжка Надії Сологуб з фактичним матеріалом і його інтерпретацією збагачує українську стилістику ХХ сторіччя [6, 6]. Незважаючи на таке широке інтерпретування художньої тканини творів Яра Славутича, питання мікрополя простору, що входить до складу МКС митця, ще не мало повного висвітлення у мовознавчій літературі, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження є виявлення мовних одиниць, які відбирає Яр Славутич у свою творчість із скарбниці української мови, як розвиває, воскрешає приховані здатності рідного слова. Через мову поет висловлює своє авторське кредо, створює індивідуально-авторську мовну картину світу.

Поставлена мета визначає необхідність розв’язання таких завдань: 1) розкрити особливості вираження мовної картини світу в поезії Яра Славутича; 2) дослідити лексико-семантичне поле *Україна* у творчості Яра Славутича; 3) визначити місце мікрополя простору, що входить у структуру концепту *Україна* в поезії Яра Славутича.

Картина світу – це фундаментальне поняття, що відображає взаємостосунки людини та її оточення. Це саме той образ, світобачення, яке лежить в основі суспільної та індивідуальної свідомості. Як відомо, формування картин світу народу неможливе без мови, бо вона відображає національну специфіку бачення, специфіку засобів фіксації та членування об’єктивної реальності. Мовна особистість (Яр Славутич) перетворює світ в індивідуальну картину, до якої входять не лише відображені об’єкти, а й позиція, ставлення автора до тих об’єктів. Поет відображає те, що бачить, через призму власного світосприймання, куди входить не лише індивідуальний досвід, а й суспільний, національний, культурний.

Лінгвістичні дослідження поняття мовної картини світу висвітлено у працях таких науковців, як Ю. Апресян, Т. Булигіна, А. Вежбицька, В. Іванов, Л. Лисиченко, Н. Сологуб, Н. Толстая та ін. У сучасному мовознавстві існує декілька підходів до упорядкування лексичного матеріалу. Широко розповсюджений польовий принцип опису лексичних одиниць. Започаткований у семасіології і пов'язаний з іменем Й. Тріра, В. Порціга, В. фон Вартбурга, корінням цей підхід сягає лінгвістичної теорії Вільгельма фон Гумбольдта. В. фон Гумбольдт підкреслював, що кожному народу притаманне своє бачення світу, яке, з одного боку, відбиває особливості сприймання його народом, а з іншого – впливає на це сприймання [2, 86]. У зв'язку з цим чітко простежується національна своєрідність мови зі специфікою мовного відображення світу.

Предметом нашого розгляду є певна сукупність слів, що об'єднані загальною понятійною співвідносністю, – це лексичні одиниці поезії Яра Славутича, які відображаються в лексико-семантичному полі *Україна*.

Специфічним репрезентантом лексико-семантичного поля *Україна* в Яра Славутича є те, що саме слово *Україна* досить рідко звучить. Натомість, ми бачимо інші реалії, якими пронизані поетичні рядки письменника, саме вони відображають „відчуття вітчизни та материзни – українське вічності чуття” [5, 17].

На думку Л. Лисиченко, виділяють кілька рівнів МКС:

- мовна картина світу, що відбивається в загальнонародній мовній системі;
- регіональні МКС, властиві певним діалектам;
- соціальні МКС, що відповідають мові окремих соціальних груп;
- індивідуальні МКС.

Звичайно, під час визначення факторів, що зумовлюють особливості поетичного мовлення письменника, враховуються зовнішні чинники, зокрема, соціально-політичні й культурно-історичні. Оскільки поняття МКС таке ж широке і всеохоплююче, як поняття „світ” взагалі, то ми беремо для аналізу один фрагмент „світу” – „художній простір”, до складу якого входить лексико-семантичне поле *Україна*.

Поняття простору має філософський зміст, коли його розглядають як об'єктивну форму існування матерії. З іншого боку, слово

простір має й більш конкретніші значення, коли воно виступає як „відстань між чимось”, „місце, де щось відбувається” або „поверхня чи земна площина”. Про цю особливість простору, зокрема художнього, М. Бахтін пише: „Художній час і простір... набуває емоційно-вольову тональність і включає... і вічність, і позачасовість... і безкінечність, і ціле, і частину” [1, 5]. Далі науковець зазначає важливість просторових відношень у художньому тексті: „Важливе значення мають іще й сусідство між речами й ідеями, паралельність і взаємне перехрещення різних рядів” [1, 319].

Ю. Лотман стосовно художнього простору зазначає, що „простір у художньому творі моделює різні зв'язки картин світу: часові, соціальні, етичні та інші” [4, 6].

Коли аналізуємо мовну картину світу письменника, то поєднуємо її з усією широтою духовної діяльності людини: „Позначення окремих внутрішніх і зовнішніх предметів справляє більш глибокий вплив на чуттєве сприймання, фантазію, почуття і через взаємодію цих явищ – на характер взагалі, оскільки в цьому випадку справді сполучаються природа і людина, справді матеріальна речовина з духом” [5, 86].

У Яра Славутича образ України виступає як багатоплановий синтетичний образ, який складається з мікрообразів, разом з тим чітко простежується однозначність, концептуальність, що чітко виявляє авторську індивідуальність.

Так репрезентантом концепту *Україна* є мікрополе такого просторового поняття, як *степ*. Словесними заміниками, що мають смислову наповненість образу, є різні реалії, що розкривають лексичне багатство творів Яра Славутича. Часто зустрічаємо і саму лексему *степ*, у якій відбивається любов до рідного краю, України:

Стени Херсонщини, *стени* родимі,
Соломоверхі клуні на току,
Розлогі верби в ранішньому димі, –
Вас не забуду на своїм віку! [8, 30].
Іду *стенами* по стрункій дорозі,
Яка година випала мені! [8, 9].
Йому не шле проміння небо,
Його не радують вітри.
Йому, замороєному *степом*,

І пар наказує: „Помри!” [8, 13].
Під синім небом, над ясним колоссям,
Серед *степів*, де грала ковила,
Де щастя й горе водночас велося,
Моя херсонська юність розцвіла [8, 15].

Отже, як бачимо, у збірках поезій „Співає колос” (1945) та „Херсонські сонети” (1945) автор досить часто репрезентує лексему *степ* із метою утвердження пошани до отчого краю.

Ключові слова на заміну *степу* – *земля, поле, нива, сторона, край* та інші – вжиті в одному контексті, вони створюють чудову мовну картину, відіграючи важливу текстотворчу функцію, надають мажорного тону поетичним творам Яра Славутича. Оптимістично налаштований автор перемагає свій сум, піднесено стверджує, що майбуття рідної землі та її народу неодмінно буде щасливим, бо його захищає сила, яка готова віддати все заради неї – *неньки-України*:

І так радісно, рідна *земле*,
Кров пролити за твій розмай,
Де покару тяжку приємле
Ворог волі, злютивши вкрай [8, 157].

Лексико-семантичне поле *Україна* постає в Яра Славутича за допомогою просторових мікрополів *земля, поле, степ, лан*, які виконують естетичну функцію світосприймання, підсилюючи пригнічений настрій ліричного героя. Експресивність цих слів виявляються в їх антропоморфізації. Ми бачимо, як степ плаче, хапає за ноги, колос співає... Усе оживає на очах. Бачимо також, як поет передає відчуття безмежного простору і внутрішнього спокою, що живлять серце і душу, за допомогою слів:

Розляглись *поля* широкі,
Несходимі, незміримі.
Із боків хлюпнуть хлібами –
Заколишуть і присплять [8, 10].

Далі автор втішений:

О, яка велика радість!
О, яке безмежне щастя!
Ви шуміть, *степи*, як море,

Затопіть мої стежки! [8, 10].

До лексико-семантичного поля *Україна* також належать просторові назви різних регіонів – Поділля, Буковина, Галичина. А в збірці „Шаблі тополь” (1992) автор згадує Батурин, Запоріжжя, Кривий Ріг, Харків, Ірпінь та багато інших назв українських міст.

Широкою палітрою українського простору представлені гідроніми:

Шануймо кельтів за прадавній Стир
І таврів за Дунай, Дніпро й Дністер,
Таємні назви і Дінця, і Дону! [8, 643].

Аналізуючи лексико-семантичне поле *Україна* в поезії Яра Славутича, неважко помітити, що в його численних творах темою та способом вияву МКС є рідна земля з її класичною атрибутикою. Надія Сологуб, даючи лінгвістично-літературознавчий аналіз творчості Яра Славутича, вказує на те, що центром вербальної основи славутичівської віршотворчості є слово *Україна*. У неї цей макросимвол скомпонований із низки значеннєво дрібніших слів, які в сукупності й складають цілісність *України*. Даючи аналіз лексемі „степ”, авторка зазначає, що це „концептуальне поняття у мовній картині світу поета” [6, 27].

Чому ж саме семантика образу України включає в себе образ степу? Звичайно, поет родом із херсонського степу. Через степ Яр Славутич пов’язує перші уявлення про світ. Степ нагадує письменнику про рідний хутір Жученки, про батьків, українську природу:

Хлюпоче риба в сонному ставку,
Дзвенить бджола у рвійному нестримі,
Несуть батьки журбу свою гірку
В *степи* Херсонщини, в *степи* родимі [8, 30].

Низка мікрополів, проаналізованих вище, включає і такий просторовий складник світобачення поета, як назви реалій степу, зокрема, рослинний світ. Розмаїті структурні одиниці тексту – *соняшник, кавун, деревій, ромен, конюшина, євшан, чебрець, полин* – це все ознаки землі наших пращурів, вони витворюють вдалі зображальні засоби передавання розмаїтих авторських почуттів, у тому числі й ностальгійних (відомо, що більшу частину свідомого життя Яр Славутич провів поза межами України). Назви рослин сприймаються як невід’ємна частина простору:

Понад прив'ялим клином *конюшини*
Гудуть пухнасті, степові джмелі,
Не взявши меду на пустім стеблі,
Спішать у дупла під кущі шипшини [8, 39].
Моє серце в херсонських *степях*,
У притаєних скитських могилах,
Я в душі *чебрецями* пропах,
Випасаючи коней по схилах [8, 32].

У словах, що входять до назв реалій степу, рослин, підкреслюється колір:

І коні вмить, піднявши козаків,
Пішли навскач, гойдаючи, як хмару,
Смарагда тирси й *просинь* васильків [8, 99].

За допомогою кольорів, що виражаються порівняннями із кольорами рослин, може змалюватися цілий пейзаж, у якому елементи порівняння ніби розгортають картину простору. Так, сполучення кольорів створюють зорове враження, до чого додається ще й одоративна сема:

Житнім хлібом, гречаним медом
Духмяніє стара земля,
Мов під синім небес наметом
Довге свято Сварог справля [8, 213].

Отже, аналізуючи особливості мовного вираження картини світу Яра Славутича, акцентуючи на образі *України*, приходимо до висновку, що у мовленні кожної людини, беручи до уваги творчих особистостей, існують суб'єктивні відмінності, які відбивають риси індивідуального сприйняття оточуючого світу і мови. „Мовна картина світу, властива певному народові, – пише Л. Лисиченко, – знаходить своє відбиття в індивідуальному мовленні, що залежить від багатьох культурно-історичних і психічних чинників. Особливо яскраво індивідуальна МКС виявляється в художній творчості, де знаходить вираження не тільки загальна мовна картина світу письменника, позначена його індивідуальністю” [3, 235].

Таким чином, через усю творчість Яра Славутича проходить цілісна лексико-образна парадигма *Україна*, яка відбивається за допомогою різних реалій, створюючи неповторну мовну картину світу митця.

Висвітлені у статті окремі моменти вираження МКС в поезії Яра Славутича не повністю розкривають особливості лексико-семантичного поля *Україна*, тому в перспективі маємо на меті здійснити детальніший лінгвостилістичний аналіз мовної тканини текстів творів автора для виокремлення інших концептів його ідіостилю.

Література

1. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи.– М., 1986.– 543 с.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию.– М., 1985. – 450 с.
3. Лисиченко Л. А. Мова: Психологічний тип поета // III Міжнар. конгрес українців: Мовознав.– Х., 1966.– С. 234–239.
4. Лотман Ю. М. Проблемы художественного пространства в прозе Гоголя // Труды по русской и славянской филологии: XI: Литературоведение.– Тарту, 1968.– Вып. 209.
5. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича.– К., Вінніпег, 1999.– 152 с.
6. Творчість Яра Славутича: Статті й рецензії / Упоряд. В. Жила.– Едмонтон, 1978.– 432 с.
7. Хрестоматия по истории языкознания XIX–XX веков.– М., 1956.– 450 с.
8. Яр Славутич. Твори: В 2 т.– К., 1994.– Т. 1.– 670 с.

УДК 811.16:81'255.4

Оксана Приймачок

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИКМЕТНИКОВИХ ФОРМ У ПЕРЕКЛАДАХ ІЗ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВ

У статті йдеться про шляхи відтворення граматичних значень у перекладах із близькоспоріднених мов – російської й української. Предметом аналізу стали короткі форми якісних прикметників російської мови та можливі варіанти їх передачі в українських перекладах. Дослідження виконано на матеріалі художнього мовлення (роман О. С. Пушкіна „Евгений Онегин” та його переклад українською мовою М. Т. Рильським).

Ключові слова: слов'янські мови, переклад, граматичне значення, прикметник.

Prymachok O. Semantico-syntactical features of forms of adjectives in translations from closely related languages. Clause is devoted to questions of reproduction of grammatic values in translations from closely related languages of Russian and a Ukrainian language. A subject of the analysis became brief forms of